

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
EVANGELICKÁ TEOLOGICKÁ FAKULTA

Bakalářská práce

**Mojžíš v Koránu:
zobrazení proroka Mojžíše v
koránském vyprávění a srovnání s
biblickými paralelami**

Jan Kredba

Katedra religionistiky
Vedoucí práce: doc. Pavel Hošek, ThD.
Studijní program: Teologie
Studijní obor: Evangelická teologie

Praha 2016

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci s názvem *Mojžíš v Koránu: zobrazení proroka Mojžíše v koránském vyprávění a srovnání s biblickými paralelami* napsal samostatně a výhradně s použitím uvedených pramenů.

Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna veřejnosti ke studijním účelům

V Praze dne 20.8.2016

Jan Kredba

Bibliografická citace

Jan Kredba, *Mojžíš v Koránu: zobrazení proroka Mojžíše v Koránu a srovnání s biblickými paralelami*, bakalářská práce, vedoucí práce: doc. Pavel Hošek, ThD.

Anotace

Bakalářská práce *Mojžíš v Koránu: zobrazení proroka Mojžíše v koránském vyprávění a srovnání s biblickými paralelami* se zaměřuje na postavu proroka Mojžíše, který je v Koránu, svaté knize islámu, nejčastěji zmiňovaným jednotlivcem. V úvodu pojednává o proroctví a prorocích v islámské a židovské tradici. Následně analyzuje Koránské verše týkající se proroka Mojžíše za pomoci komentářů muslimských učenců. Práce rovněž sleduje biblické paralely ke koránským textům, a to především v knize Exodus a představuje především odlišnosti, které se v nich vyskytují. V neposlední řadě práce představuje i specifické koránské motivy, které v biblickém textu paralely nemají.

Klíčová slova

Mojžíš, Korán, prorok, Bible

Summary

Bachelor thesis *Moses in the Quran: Depiction of the Prophet Moses in the Quran Narrative and a Comparison with the Biblical Parallels* is focused on the character of the prophet Moses, who is the most often mentioned individual in the Quran, holy book of Islam. In the beginning it deals with prophecy and prophets in the Islamic and Jewish tradition. Next, it analyses Quranic verses concerning the prophet Moses with help from the commentaries of Moslem scholars. This thesis also follows Biblical parallels to Quranic passages, especially in the book of Exodus, and lays out especially the differences emerging between both. Last but not least the thesis presents also specific Quranic motives that have no parallels in the Biblical text whatsoever.

Keywords

Moses, Quran, prophet, Bible

Poděkování

Touto cestou bych chtěl poděkovat mému vedoucímu práce, doc. Pavlu Hoškovi Th.D. a dále všem členům rodiny i přátelům, kteří mi byli v čase tvorby práce inspirací a oporou.

Obsah

Úvod.....	15
1. Proroctví a proroci.....	18
1.1 Proroctví a proroci v Koránu a islámské tradici.....	18
1.2 Proroctví a proroci v Bibli a židovské tradici.....	21
2. Mojžíšovo jméno, původ a rodina	23
2.1 Jméno Mojžíš.....	23
2.2 Mojžíšův původ a rodina.....	24
3. Mojžíšův pobyt v Egyptě a útěk do Midjánu.....	27
3.1 Podmínky v Egyptě v době Mojžíšova narození.....	27
3.2 Mojžíšovo dětství.....	28
3.3 Mojžíšův kontakt s lidem v Egyptě.....	31
3.4 Útěk do Midjánu.....	34
4. Boží zjevení Mojžíšovi a jeho návrat do Egypta.....	37
4.1 Setkání Mojžíše s Bohem	37
4.2 Setkání Mojžíše s Faraónem.....	41
4.3 Egyptské pohromy a vyjití lidu z Egypta.....	46
5. Putování Izraelitů pouští	51
5.1 Putování k hoře Sinaj a uzavření úmluvy s lidem.....	51
5.2 Mana, křepelky a voda ze skály.....	55
5.3 Provinění lidu proti Božímu zákonu.....	56
5.4 Dosažení svaté země a smrt Mojžíše.....	58
5.5 Příběh o zapomenuté rybě.....	59
Závěr.....	61
Bibliografie.....	63

Úvod

Prorok Mojžíš je klíčovou postavou nejen v biblickém, ale i koránském vyprávění, které se týká osvobození Izraelského lidu z područí egyptského dvora a utváření nejen jeho náboženského vnímání, ale i jeho vlastní identity. Příběh Mojžíšova života je plný dramatických událostí včetně neuvěřitelných zázraků, a je protkaný neustálým kontaktem s Bohem, který se snaží skrze Mojžíše a jeho blízké působit v tehdejší světě. Mojžíš byl neskutečně inspirativní osobností a jedním z duchovních vůdců nejen dávno zapomenutého lidu, ale je do dnešních dnů jedním ze vzorů života ve víře pro všechny židy, křesťany i muslimy. Podle dochovaných příběhů byl přímým svědkem Boha, který skrze něj promlouval k lidu. Byl Božím prorokem, poslem, zvěstovatelem. Zároveň však prožíval osobní život plný malých, ale podstatných dramát a byl člověkem jako každý z nás se všemi aspekty takového života. Prožíval strach i nejistotu, nebyl si svým úkolem jistý a neustále volal po Božím vedení. Ne vždy jednal správně, avšak lid dostal skrze něj pravidla správného jednání. Příběh proroka Mojžíše začíná vyprávěním o obyčejném malém chlapci zachráněným před jistou a brzkou smrtí, sleduje jeho vyvolení Bohem a vrcholí jeho přeměnou v jednoho z největších proroků a vůdců lidu, který kdy podle svatých textů působil na tomto světě. Většina lidí na světě, bez ohledu na vyznání či národnost, zná alespoň kusé informace o Mojžíšovi, avšak

mnozí z nich je pokládají za příběhy smyšlené, nezakládající se ani náznakem na pravdě a rovnající se takřka lidovému vyprávění, jako jsou například pohádky. Praktikující židé, křesťané a muslimové jim však přikládají daleko větší váhu, nikoliv jen kvůli jejich pestrosti a poutavosti, ale především kvůli jejich významu. Vyprávění o Mojžíšovi a jeho činech je nakonec zapsáno ve svatých knihách judaismu, křesťanství a islámu, tedy v Bibli a Koránu. V knihách, které jsou pro věřící nejen pouhou inspirací, ale rovněž i normou, podle které se řídí.

Ve své práci se čtenáři pokusím přiblížit příběh proroka Mojžíše tak, jak je zapsán v Koránu, svaté knize Islámu. Nejprve seznámím čtenáře s úřadem proroka a významem prorockví, jak jej považuje islámská a judaistická tradice. Stěžejní částí mé práce bude analýza veršů Koránu, které se Mojžíšova příběhu týkají. Vycházet budu především z Koránu samotného. Pro analýzu veršů mi budou nápomocny komentáře a výklady muslimských učenců. Vzhledem k tomu, že neovládám arabštinu, a to ani na pasivní úrovni, budu vycházet z Koránu v českém překladu, který je dílem českého orientalisty a konvertity k islámu Ivana Hrbka. Z komentářů užiji nečastěji výklad Abdulláha Yusufa Aliho, který je součástí českého vydání Koránu. Dále pak užiji komentářů zahraničních autorů, které jsou dostupné online. Zároveň budu sledovat paralely příběhu o Mojžíšovi v Bibli a seznámím čtenáře především s odlišnostmi, které se v ní oproti koránskému textu

vyskytují. Z biblického textu budu rovněž vycházet v českém jazyce, konkrétně z Českého ekumenického překladu. Považuji za správné předeslat, že nejsem muslim, nýbrž křesťan a student evangelické teologie. K práci tak přistupuji zcela jistě jinak, než by přistupoval muslim či nezaujatý religionista. O nezaujatý pohled se každopádně ve své práci pokusím. Kdyby se někdo jakéhokoliv vyznání či přesvědčení cítil některou z mých myšlenek pohoršen, nechť to nepokládá za můj úmysl. Ke Koránu budu přistupovat stejně jako k Bibli kriticky, neboť je to v rámci mého studia teologie nezbytné, avšak zároveň s respektem, kterého si dle mého názoru zcela jistě zaslouží.

Budu-li odkazovat na konkrétní verš či verše Koránu, použiji následující číselná označení: např. 7:123 (súrasedmá, verš sto dvacátý třetí); 20:11-13 (súra dvacátá, od verše jedenáctého do třináctého). Budu-li odkazovat na verš či verše Bible, použiji zkratk užívaných Českým ekumenickým překladem a číselného označení: např. Ex 2,1 (kniha Exodus, kapitola druhá, verš první).

1. Proroctví a proroci

Než se začnu zabývat konkrétní postavou proroka Mojžíše¹, je důležité vědět o proroctví obecně a úřadu proroka, tak jak je zachycuje islámská i židovská tradice. Je přínosné podívat se i na to, jak o proroctvích a proroctví mluví samotné narativní texty, ze kterých tato práce vychází, tedy Korán a Bible.

1.1 Proroctví a proroci v Koránu a islámské tradici

Islámská tradice chápe proroky jako osoby, které přinášejí zvěst o Bohu (arab. anbijá), či svědky Boha mezi lidmi, prostředníky božího zvěstování (arab. nubúwa).² Korán užívá pro proroky dvou titulů: rasúl³ a nabí⁴. „*Typologie proroků rozlišuje, zda nositel boží zprávy (nabí) přináší pouze dílčí sdělení, jež nemá pro lidstvo univerzální platnost (např. varování před přírodní katastrofou, která má charakter božího trestu), nebo zda jde o seslaného proroka (posla, arab. rasúl), který přenáší zprávu se zásadami šarí'y, božího zákona.*“⁵ Důležitost proroků v islámu je patrná vzhledem k tomu, jaké pojetí dějin v

1 Arabsky Musa

2 Helena Pavlincová, Břetislav Horyna a kol., *Judaismus, Křesťanství, Islám*, Nakladatelství Olomouc, 2003, str. 612

3 Překládá se jako posel, tj. posel boží (rasúl Alláh), (Ivan Hrbek, *Korán*, Levné knihy, Praha, 2006, str.92)

4 Překládá se jako prorok, z těchto dvou termínů (rasúl, nabí) je nabí vnímán jako obecnější. (Bronislav Ostřanský, *Malá encyklopedie islámu a muslimské společnosti*, Nakladatelství Libri, Praha, 2009, str. 162)

5 *Judaismus, křesťanství, islám...* str. 612

islámu nacházíme. Islám chápe dějiny lineárně, nikoli však jako dějiny spásy, nýbrž jako „*postupné dovršování zjevení a prosazování řádu.*“⁶ Vývoj nepočíná pádem člověka a dědičným hříchem, ale děje se podle božího plánu, Bůh postupně komunikuje s proroky a ti jeho vůli zvěstují lidem.⁷ Poslové přicházejí postupně po sobě a pomáhají naplňovat boží plán. Ve shodě s Biblickými postavami nacházíme v Koránu tyto proroky, jenž jsou považováni islámskou tradicí za posly Boží: Adam, Noe, Abraham, Mojžíš⁸, David, Jan Křtitel a Ježíš.^{9,10} Před Muhammedem je uznávána trojice arabských kanonizovaných proroků, kteří jsou čteně zmiňováni v Koránu, byť je jejich historicita chatrná.¹¹ Jsou to Húd, Šu´ajb a Sálíh. Muslimští exegeté někdy identifikují Šu´ajba s Mojžíšovým tchánem Jetrem.¹² Je tomu tak zřejmě kvůli spolitosti s Midjánem. Jetro byl podle Bible midjánský kněz a Šu´ajb byl podle Koránu poslán Bohem jako prostředník božího zjevení do Midjánu.¹³ Někteří vykladači Koránu, například Abdulláh Yusuf Ali však identifikaci Šu´ajba s Jetrem odmítají. Jejich ztotožnění je neopodstatněné, neboť se nepodobají ani jejich příběhy, ani

6 Luboš Kropáček, *Duchovní cesty islámu*, Vyšehrad, Praha 2003, str. 76

7 Tamtéž, str. 76

8 Mojžíš je podle Koránu (19:51) zároveň poslem (rasúl) i prorokem (nabí), neboť k němu Bůh mluvil přímo, dostalo se mu vnuknutí a zároveň se mu dostalo zjevení knihy a zákonů. (Abdulláh Yusuf Ali, *Vznešený Korán: komentářem a rejstříkem opatřený překlad významu do jazyka českého*, AMS (ve spolupráci s TWRA), Praha 2007, pozn 2503, str. 347)

9 *Judaismus, křesťanství, islám...* str. 612

10 Arabská jména vyjmenovaných proroků: Ádam, Núh, Ibrahím, Músá, Dawúd, Jahjá, Ísá

11 Tamtéž, str. 613

12 Oliver Leaman, *The Quran: an encyclopedia*, Routledge, 2006, str. 431

13 7:85-94

jejich jména.¹⁴ Vzhledem k chronologické posloupnosti příběhů v Koránu navíc není možné, aby se Mojžíš s Šu'ajbem setkali. Šu'ajb podle ní musel žít o několik století před příchodem Mojžíše.¹⁵ Spojování těchto postav v jednu je možná zapříčiněno vysokou oblibou proroků u muslimských autorů. Mnoho z nich má tendenci ztotožňovat významné arabské osobnosti, např. mudrce, s biblickými postavami.¹⁶ Ohledně proroků je také v arabském prostředí vytvářeno mnoho pověstí, lidé ukazují údajné hroby významných osobností, pokládají ruiny za zbytky významných staveb apod.¹⁷

Řada islámských proroků je završena prorokem Muhammadem, který je podle 33:40¹⁸ pečetí proroků a uzavírá tak prorockou řadu. „*Je-li cokoliv zpečetěno, je to úplné a nelze k tomu nic dodávat, Prorok Boží Muhammad uzavřel dlouhou řadu poslů. Boží učení je nepřetržitě, leč po Muhammadovi již nepřišel a nepřijde žádný prorok. Dnešní doba vyžaduje myslitele a reformátory, nikoli proroky. Nejde o cosi svévolného, nýbrž o počin, plný moudrosti, neboť Bůh je „vědoucí o věci každé“*“¹⁹ Dějiny božího řízení tedy po proroku Muhammadovi pokračují, ne však za účasti dalších proroků. Z mnoha knih, které byly prorokům zjeveny, (již Adamovi, islámem

14 Abdulláh Yusuf Ali, *Vznešený Korán...* pozn. 1054, str. 183

15 Tamtéž pozn. 1064, str. 185

16 Luboš Kropáček, *Duchovní cesty islámu*, str.78

17 Tamtéž.

18 „*A Muhammad není otcem žádného muže z vás, ale je poslem Božím a pečetí proroků. Bůh je vševědoucí o věci každé.*“ (33:40)

19 Abdulláh Yusuf Ali, *Vznešený Korán...* pozn. 3731, str. 475-476

uznávanému prvnímu člověku, jich bylo zjeveno údajně deset)²⁰, jsou pro muslimy nejvýznamější následující čtyři: „*Músova tawrát (Tóra, Pentateuch), Dáwudův zabúr (Žalmy), Ísův indžíl (Evangelium) a Muhammadův Korán, který shrnuje naprosto vše, co je třeba znát.*“²¹ Vše, co je třeba znát již bylo zjeveno, Muhammadovi byl zjeven Korán, který to vše shrnuje a proto již není třeba dalších proroků, nýbrž spíše myslitelů a reformátorů, jak je uvedeno ve zmíněné poznámce Abdulláha Yusufa Aliho. Muhammad, kromě toho že byl označen za pečeť všech proroků, sám sebe označoval oběma prorockými tituly. V dřívějších súrách použil titul rasúl a v pozdějších (v Medíně) pak titul nabí, jež stál v jeho pojetí výše než titul rasúl.²² V pozdějších koránských súrách je užíváno titulu posel (rasúl) pro osoby přicházející zvěstovat národům, jimž se ještě nedostalo zjevené knihy, zatímco titulu prorok (nabí) je užíváno pro osoby působící v zavedených náboženských obcích, kde mají obnovovat pravou víru a budovat dílo posla, který této obci zvěstoval.²³

1.2 Proroctví a proroci v Bibli a židovské tradici

Prvním člověkem v Bibli, který je označen jako prorok, je Abraham (Gn 20,7), avšak svou normativní podobu si starozákonní proroctví získalo až v osobě Mojžíše, který se stal

20 Luboš Kropáček, *Duchovní cesty islámu*, str. 78

21 Tamtéž.

22 Ivan Hrbek, *Korán*, str.93

23 Tamtéž, str. 92

pro všechny další proroky měřítkem (Dt 18,15-19).²⁴ Proroci jsou označeni v Bibli slovy nábí (prorok), roe (vidoucí) a choze (rovněž vidoucí, s darem vidění, což zřejmě značí větší míru obdarování). Tato označení jsou užívána biblickým textem velice volně, takže je nelze jednoznačně vyložit.²⁵ Podstatné však je, že proroka může vyvolit pouze Bůh, prorok z vlastní vůle je považován za falešného.²⁶ Členění starozákonních proroků a představování jejich projevů i způsobů, jakého oslovení se jim od Boha dostalo, by vydalo na samostatnou odbornou práci. Pro účely této práce je důležité vědět, že se Mojžíšovi dostalo konkrétního osobního povolání od Boha a byl v předstihu obeznámen s dějem událostí, kterých se měl účastnit.²⁷ Byla mu rovněž zjevena znamení, která měl z Boží moci provádět a dokazovat tak pravdu.

24 Rostislav Matulík a James Dixon Douglas, *Nový biblický slovník, Návrat domů*, Praha 1996, str. 816

25 *Judaismus, křesťanství, islám...*, str.169

26 R. Matulík a J. D. Douglas, *Nový biblický slovník*, str. 817

27 Tamtéž

2. Mojžíšovo jméno, původ a rodina

Při zpracování této kapitoly se zaměřím především na biblické výpovědi, neboť v Koránu jsou informace týkající se Mojžíšova jména a jeho rodinných svazků velmi kusé.

2.1 Jméno Mojžíš

Pro určení původu a výklad významu jména Mojžíš (hebrejsky Móšé) můžeme vycházet ze dvou teorií.

V Ex 2,10 stojí: *„Když dítě odrostlo, přivedla je k faraonově dceři a ona je přijala za syna. Pojmenovala ho Mojíš (to je Vytahující). Řekla: ‚Vždyť jsem ho vytáhla z vody‘“*. Pokud budeme přepokládat, že jméno dala Mojžíšovi faraonova dcera (z Ex 2,10 to vyplývá), mohli bychom vyvozovat, že jméno je egyptského původu.²⁸ Šlo by tak patrně o tvar odvozený z egyptského ms (dítě, narozený)²⁹. Tento tvar a příbuzné gramatické tvary se vyskytovaly i ve jménech některých faraonů ve smyslu „syn“ některého z egyptských božstev, zde patrně syn božského Nilu.³⁰

Výše zmíněný verš však jasně spojuje jméno Moše s tím, že byl vytažen z vody³¹. Tato slovní hříčka pochází s největší pravděpodobností od hebrejské osoby a mohla by tak vést k tomu, že Mojžíše pojmenovala spíše vlastní matka, nikoli

28 Faraonova dcera byla nepochybně egyptanka.

29 R. Matulík a J. D. Douglas, *Nový biblický slovník*, str. 632

30 *Bible: Písmo svaté Starého a Nového zákona*, Český ekumenický překlad, Česká biblická společnost, Praha, 2008, str. 69, pozn. b

31 Moše=vytahující. Jedná se o aktivní participium.

dcera faraona.³² Vést by k tomu mohlo i to, že podle Ex 2,3nn to byla právě Mojžíšova matka, která svého syna vložila v ošatce do řeky a o vytažení Mojžíše z vody faraonovou dcerou se jistě dozvěděla, protože sestra Mojžíše, která sledovala ošatku v řece z povzdálí, přivedla jeho matku faraonově dceři jako kojnou. Jméno Mojžíš v hebrejské podobě (Moše) by tak mohlo být nejen slovní hříčkou oznamující neobvyklý příběh z jeho dětství, tedy že byl vytažen z vody, ale hlubokou teologickou zvěstí oznamující Mojžíšův budoucí úděl. „*Ten, jehož Hospodin zachránil z vod, stává se zachráncem lidu, vytahuje jej ze zahynutí a smlouvou sinajskou zprostředkuje mu nový život*“³³

2.2 Mojžíšův původ a rodina

Mojžíš podle Bible patřil do kmene Lévi, čeledi Kehat a rodiny Amráma (Ex 6,16nn). Podle Ex 16,20 byl Mojžíš přímým potomkem Amráma a jeho ženy Jókebed, která byla zároveň Amrámova teta.³⁴ Je však pravděpodobné, že Mojžíš byl vzdálenějším potomkem Amráma, ne jeho přímým synem. Mohlo by o tom svědčit vynechání jmen Mojžíšových rodičů z přehledu jeho dětství v Ex 2³⁵ i skutečnost, že podle Nu 3,27nn měl Amrám a jeho tři bratři (Jishár, Chebrón a Uzíel) v roce

32 R. Matulík a J. D. Douglas, *Nový biblický slovník*, str. 632

33 Adolf Novotný, *Biblický slovník*, díl 1 A-R, Kalich, Praha 1996, str 443

34 „*Amrám si vzal za ženu Jókebedu, svou tetu. Ta mu porodila Árona a Mojžíše. Amrám byl živ sto třicet sedm let.*“ (Ex 6,20)

35 „*Muž z léviova domu šel a vzal si lévijskou dceru.*“ (Ex 2,1)

exodu již početné potomstvo.³⁶ Mojžíš měl bratra Árona a sestru Miriam.³⁷

36 R. Matulík a J. D. Douglas, *Nový biblický slovník*, str. 632

37 Ex 4,14; 15,20

3. Mojžíšův pobyt v Egyptě a útěk do Midjánu

3.1 Podmínky v Egyptě v době Mojžíšova narození

Podle Koránu i Bible předcházela Mojžíšovu narození těžká doba Izraelitů v Egyptě. Podle Exodu³⁸ se po Josefově smrti izraelský lid rozmnožil, načež v Egyptě povstal nový král, který nepamatoval na Josefa a zalekl se početnosti izraelitů, tak se rozhodl znepríjemnit jim život robotou. Poté, co ani robotu neumenšila poulaci izraelského lidu, nařídil zabíjení novorozených.

Příběh o zotročení Izraelského lidu a o Faraonovu rozkazu zavraždit novorozené chlapce se z Koránu dozvídáme na třech místech (7:137; 26:57-59; 28:1-6).^{39 40}V prvních dvou případech předchází vyprávění o Mojžíšovu setkání s Faraonem a kouzelníky (kterému je věnována kapitola níže) a výroky ve zmíněných verších jsou situovány na počátek exodu z Egypta. Podstatná je v obou případech zmínka o nároku Izraelského lidu na dědictví země jako jakousi kompenzaci za Faraonův útisk. Toto dědictví pak Izraelskému lidu připadlo z Boží vůle, na úkor Faraona a jeho lidu, jehož země byla zničena⁴¹ Naplnění tohoto dědictví došli Izraelci v Palestině, zatímco Faraonova říše od

38 Ex 1,6-16

39 Oliver Leaman, *The Quran: an encyclopedia*, Routledge, 2006, str. 431

40 V Koránu není na těchto místech specifikováno, že lid zotročovaný Faraónem byli Izraelité, avšak muslimští exegeté vykládají, že Faraónův neúspěšný pokus ponížit status vyvolení Izraelitů je jedním z hlavních témat Mojžíšova příběhu. (O. Leaman, *The Quran: an encyclopedia*, str. 431)

té doby upadala.⁴² Obdobný příběh nalézáme i v sůře 28. Zde je kromě zmínky o faraonově povyšování a učinění Izraelitů dědici za způsobené ponížení i zmínka o zabíjení synů.⁴³

3.2 Mojžíšovo dětství

O Mojžíšovu raném dětství se dozvídáme z Koránu v Súrách 20 a 28. Není zde popsán moment Mojžíšova narození. Obě vyprávění především zdůrazňují příběh o tom, jakým způsobem se Mojžíš dostal na Faraonův dvůr. Jak již víme z předchozí kapitoly, v Egyptě byl vyhlášen rozkaz zabíjet novorozeňata z řad Izraelitů. Matka Mojžíše o rozkazu jistě věděla a o své dítě měla pochopitelně strach. Bůh ji podle Koránu uklidnil, když jí vnukl následující sdělení: *„Koj ho, a budeš-li mít o něj strach, vhod' jej do řeky. A neboj se a nermuť se, neboť My ti jej vrátíme a jednoho z poslů z Svých z něho učiníme.“*⁴⁴ V sůře 20 je Boží sdělení Mojžíšově matce

41 7:127 *„A dali jsme lidu, který utiskovali, v dědictví východní i západní části země, již jsme požehnali. A tak se splnilo překrásné slovo Pána tvého vůči dítkám Izraele, neboť věru trpěliví byli. A zničili jsme dílo Faraóna a lidu jeho i vše, co zbudovali.“*

Srov. 26:57-59

42 Abdulláh Yusuf Ali, *Vznešený Korán...*, pozn. 1098, str 189 a 3168, str. 412

43 S 28.4-6 *„Faraon se v zemi povyšoval a učinil z jejich obyvatel strany rozličné, přičemž jednu skupinu z nich utiskoval a zabíjel syny jejich a nechával jen ženy jejich naživu. A byl jedním z těch, kdož pohoršení šířili. A chtěli jsme zahrnout přízní Svou ty, kdož poníženi byli v zemi, abychom je příkladem i dědici učinili a upevnili je na zemi a ukázali tak Faraónovi a Hamánovi i vojskům jejich to, čeho se od nich obávali“*

V posledním verši je zmíněn Hamán. Nejde však o shodu s Hamánem z biblické knihy Ester, v tomto případě jde zřejmě o Faraónova ministra. (Abdulláh Yusuf Ali, *Vznešený Korán...*, pozn. 3331, str. 430, srov. s Maulana Muhammad Ali, *The Holy Quran: Arabic Text with English Translation and Commentary and comprehensive Introduction*, 2002, (dostupné na: <http://www.muslim.org/english-quran/quran.htm>, navštíveno 10.8.2016) str. 767, pozn. 6a)

44 28:7

zaznamenáno rovněž, ovšem s jinými detaily.⁴⁵ Podstatou těchto vyprávění je však zřejmě motiv onoho vnuknutí,⁴⁶ který se objevuje v obou vyprávěních. Ochránit svého malého syna před smrtí vhozením jej do vody, byť v nádobě, která brání proniknutí vody a utopení dítěte, se zdá jako velice pošetilý nápad. Bůh jí však vyjevil svůj plán, který měl již přichystaný. Plán spočíval nejen v záchraně Mojžíše před zabitím přímým nepřítelem Faraónem, ale dokonce v postupném začleňování do jeho nejužšího rodinného kruhu⁴⁷

Podle již zmíněného plánu, zjeveného (vnuknutého) Mojžíšově matce, Korán vypráví o jejím opětovném shledání se svým synem. Stalo se tak poté, co se Mojžíšova matka, jistě strachy bez sebe, co se s jejím synem bude dít dál, málem prořekla, a tak alespoň vyslala svou dceru (Mojžíšovu sestru) z povzdálí pozorovat situaci.⁴⁸ Mojžíšova sestra se tak dozvěděla, že se její bratr dostal do Faraonovy rodiny. Malý Mojžíš musel být kojen a jeho sestra nabídla Faraonově rodině, že jí ukáže ženu, která by byla ochotna a schopna Mojžíše odkojit. Vzhledem k

45 „Do truhly jej vlož a do moře jej vhod', a necht' moře jej na břeh vyvrhne, a tehdy se ho nepřítel Můj i jeho ujme.“ (20:39)

46 Zjevení od Boha se v Koránu dostává pouze dvěma ženám. Miriam, matce Mojžíše a Marii, matce Ježíše. O. Leaman, *The Quran: an encyclopedia*, str. 431

47 Abdulláh Yusuf Ali, *Vznešený Korán...*, pozn. 2557, srov. pozn. 3334

48 Její strach o vlatní dítě, byť po božím uklidnění („neboj se a nermuť“), je zcela jistě pochopitelný. Bůh však navíc posílil její srdce, takže se neprořekla. „Příštího jitra bylo srdce matky Mojžíšovy prázdné a málem by jej byla prozradila, kdybychom nebyli posílili srdce její tak, aby byla jednou z věřících.“ (28:10)

tomu, že Mojžíš zřejmě jiné kojné odmítal⁴⁹, byla tato úloha na základě doporučení jeho sestry svěřena právě jeho matce. „*A takto jsme jej vrátili matce jeho, aby oko její se ochladilo⁵⁰ a aby se nermoutila a aby poznala, že slib Boží je pravdivý – avšak většina lidí to neví.*“ (28:13) V tomto verši je patrný důraz na pravdivost Božího slibu. Jak Bůh na začátku příběhu slíbil („*nermut’ se, neboť My ti jej vrátíme*“), tak splnil. Mojžíš tak byl kojen vlastní matkou, ale nadále byl součástí Faraonovy rodiny, která ho vychovávala a vzdělávala v tradiční egyptské výchově a v podstatě ho přijala za vlastního. „*I řekla žena Faraónova: „ Toto dítě bude ochlazením oka mého i tvého. Nezabíjej je, možná že nám ku prospěchu bude anebo si jej vezmeme za syna vlastního.*“ *A oni nic netušili.*“ (28:9)⁵¹

49 „*A zakázali jsme mu již předtím prsa kojných cizích. ...*“ (28:12)

50 Fráze „ochlazení oka“ znamená oschnutí slz, jimiž byly zalité oči matky Mojžíše v odloučení od svého syna. (Abdulláh Yusuf Ali, *Vznešený Korán...*, pozn. 2562, str. 353)

51 Tento verš může vést k domněnce, že oním Faraonem byl Tutmoses I., nikoliv Ramses II., jak je obvykle usuzováno. Tutmoses I. neměl syna, ale pouze dceru. Vysvětlovalo by to Faraonovu ochotu přijmout do své rodiny (v podstatě adoptovat) novorozeného chlapce. Faraonova žena je nadšena, že jí příchod chlapce do rodiny bude ochlazením oka. Předtím tedy byla z nečeho nešťastná (viz. pozn. 50). Mohlo by to být právě kvůli tomu, že se svým mužem (Faraónem) neměli syna. Tutmoses I. také vytvořil v Egyptě vojenskou autokracii a podnikal dobovačné výpravy, z nichž si odvážel cenný lup. Jeho pozice byla takřka neomezená. To by zase korespondovalo s pozdějším sebejistým vystupováním Faraona vůči Mojžíšovu prorocství. Faraon se cítil být téměř bohem, proto se nebál, že by mu reálně mohlo cokoli hrozit. Byl-li oním Faraonem skutečně Tutmoses I., mohli bychom najít souvislost i s biblickým příběhem z Mojžíšova dětství, podle něhož ho v košíku v řece našla právě Faraonova dcera. (Ex 2.10). Korán však detaily Mojžíšova vylovení z vody neuvádí. (Abdulláh Yusuf Ali, *Vznešený Korán...* pozn. 3335, str. 431, srov. s tamtéž, Dodatek IV. Str. 200)

3.3 Mojžíšův kontakt s lidem v Egyptě

Koránské i biblické vyprávění zanechávají malého Mojžíše Egyptské výchově a dále o jeho dětství či dospívání nehovoří. Shodně se vracejí k jeho životu až po dosažení dospělosti. O tom, v kolika letech nastala jeho dospělost, se zprávy liší a určit z nich, byť přibližně, kolik bylo Mojžíšovi v tu dobu let, je velice obtížné. „*Dospělost a zralost*⁵² *se dá chápat jako věk mezi 18 a 30 rokem. Během této doby je osobnost plně připravena pro život: její fyzický růst je ukončen a duševní a morální profil zformován.*“⁵³ Rozpětí dvanácti let je značné, v Novém Zákoně ve Skutcích apoštolů je dokonce zaznamenáno, že Mojžíšovi bylo tou dobou už 40 let.⁵⁴ Korán žádný specifický věk nezmiňuje. Pro účel příběhu, který následuje⁵⁵ je však podstatné sdělit, že Mojžíš byl v ten čas již plně dospělým člověkem.⁵⁶ Zdůraznění dospělosti je důležité především kvůli tomu, že v dospělosti je člověk již plně zodpovědný za své jednání, se všemi následky, které mu jeho jednání přinese.

52 „*Když pak Mojžíš dosáhl dospělosti a zralosti, dali jsme mu moudrost vědění. A takto My odměňujeme ty, kdož dobře konají.*“ (28:14)

53 Abdulláh Yusuf Ali, *Vznešený Korán...*, pozn. 3340, str 431.

54 „*Když Mojžíš dosáhl věku čtyřiceti let, přišlo mu na mysl, aby se podíval, jak žijí jeho izraelští bratři.*“ (Sk 7,23)

55 Verš 14 sůry 28, stejně jako verš 11a knihy Exodus je jakýmsi předělem mezi příběhem o malém Mojžíšovi a Mojžíšovi již dospělém, který se jde podívat mezi svůj lid a připlete se do šarvátky, kterou spatří.

56

Sayyd Abul A'la Mawdudi, *Towards understanding Quran*, The Islamic Foundation, Leicester, 2007, (dostupné na: <http://www.islamicstudies.info/tafheem.php>, navštíveno 10.8.2016), sůra 8, pozn. 18

Mojžíš se v příběhu vydal do města, a to v době, kdy ho obyvatelé nepozorovali. Pozorován nechtěl být zřejmě kvůli tomu, že se jako obyvatel paláce nemohl zdržovat mezi běžným lidem a přesto se mezi něj chtěl podívat. Bylo to buď ze zvědavosti, že se chtěl pouze podívat, co se ve městě mimo palác děje, nebo chtěl zjistit o útlaku izraelského lidu (předpokládáme-li, že se stýkal s matkou), a chtěl třeba někoho z něj navštívit.⁵⁷ Vyhýbal se tak jistě strážím i zbytečné pozornosti ve městě, takže šel pravděpodobně v čase poledního odpočinku či v noci.⁵⁸ Naopak z biblického příběhu se zdá pravděpodobné, že to bylo ve dne, neboť „vyšel ke svým bratřím a viděl jejich robotu“⁵⁹, tedy je viděl při práci.

Ve městě se Mojžíš připlétl k události, která vyústila v jeho odchod z Egypta. Spatřil šarvátku dvou mužů, z nichž jeden „patřil k jeho straně a druhý byl z jeho nepřátel“.⁶⁰ ⁶¹Není specifikováno, co bylo podstatou sporu (kdo z nich byl v právu), nicméně ten, jenž patřil k Mojžíšovi, ho požádal proti svému protivníkovi o pomoc. Mojžíš zasáhl tak, že protivníka udeřil natolik intenzivně, až jej zabil. Z Exodu 2,12⁶² je zřejmé, že Mojžíš se

57 Yusuť pozn 3341 str. 431

58 Tamtéž. Jako více pravděpodobná je zde uvedena varianta, že šel v noci.

59 Ex 2,11

60 28:15 Ten, který patřil k jeho straně byl z jeho lidu-Izraelita, jeho protivník byl Egyptan. Zde je patrná Mojžíšova identifikace sebe sama jako Izraelity, neboť se jako Izraelita narodil a přetože vyrůstal a vzdělával se v Egyptském prostředí, necítil se být Egyptanem.

61 V Exodu je jasně specifikováno, že Egyptan ubíjel Hebreje, jednoho z Mojžíšových bratřím. (Ex 2,11)

62 „Rozhlédl se na všechny strany, a když viděl, že tam nikdo není, ubil Egyptana a zahrabal do písku.“

ujal řešit situaci z vlatní iniciativy. Poté, co uviděl, jak Egyptán ubíjí Hebreje, rozhlédl se, jestli ho nikdo nevidí, Egyptána ubil k smrti a tělo schoval do písku. V podstatě zahladil stopy. Je pozoruhodné, jak Izraelité o charakteru svých starších dovedou mluvit se zahanbením, a Korán své starší naopak ospravedlňuje.⁶³ V biblickém pojetí Mojžíš Egyptána ubil z vlatního rozhodnutí, po ověření, zda se nikdo nedívá a ukryl tělo do písku. Příběh zde vyznívá jako popis vraždy. Koránské vyprávění přikládá Mojžíšovi za smrt Egyptána mnohem menší míru zavinění. Stalo se tak poté, co byl Mojžíš požádán o pomoc. Ve snaze vyřešit situaci a pomoci Izraelitovi protivníka udeřil⁶⁴, a že ho tím zabil se stalo jaksi náhodou, neplánovaně. Navíc hned nato, když si uvědomil, čeho se dopustil, provolal k Bohu modlitbu, v níž odsoudil své jednání a prosil o odpuštění a podle Koránu mu bylo odpuštěno.⁶⁵ Mojžíš poté Bohu slíbil, že již nikdy nebude pomáhat hříšníkům.⁶⁶ Mnoho exegetů Koránu považuje závěr modlitby za moment, kdy Mojžíš přislíbil věrnost Bohu, uvědomil si krutost a nespravedlnost Faraonova režimu a rozhodl se s Faraonem a jeho režimem zpřetrhat vazby.⁶⁷

63 *Towards understanding...* súra 28, pozn. 22

64 Arabský výraz „wakaza“ znamená buď políček, nebo ránu. Tamtéž, súra 28, pozn. 21

65 „...I udeřil jej Mojžíš a ukončil život jeho;pak zvolal: ‚Toto je dílo satanovo, jenž nepřítelem je i svědcem zjevným.‘! A pokračoval: ‚Pane můj, sám sobě jsem ukřivdil, odpusť mi!‘ A odpustil mu, vždyť On věru je odpouštějící, slitovný.“ (28:15-16)

66 „ A řekl dále: ‚Pane můj, pro dobrodiní, jímž si mne zahrnul, nebudu již nikdy hříšníkům pomocníkem!‘“ (28:17)

67 *Towards understanding...*, súra 28, pozn. 26

Následující den se Mojžíš podle Koránu ve strachu skrýval ve městě, když byl svědkem další šarvátky. Jedním z jejích aktérů byl ten samý muž, kterému předešlého dne pomáhal a kvůli kterému se dopustil zabití. Ten muž, Izraelita, se svěřil s jiným Egyptanem, a opět požádal Mojžíše o pomoc. Mojžíše to popudilo a nazval ho rozkolníkem, neboť byl kvůli němu v potížích kvůli předešlému incidentu. Přesto se opět chystal zasáhnout⁶⁸, když ho Egyptan nepříjemně konfrontoval dotazem, zda hodlá zabít i jeho, stejně tak jako to udělal předešlého dne jinému.⁶⁹ Mojžíš tak zjistil, že se o incidentu končícím zabitím ví. Vzápětí se objevil jiný muž, který Mojžíšovi sdělil, že se již o něm ví i v paláci a chtějí ho dát zabít a poradil mu, ať se dá na útěk. Mojžíš se vydal ve strachu z města s modlitbou k Bohu, ve které prosí o záchranu a vedení.⁷⁰

3.4 Útěk do Midjánu

Súra 28 pokračuje v příběhu o Mojžíšovi a jeho odchodu z Egypta. Mojžíš se během svého putování kamsi do vyhnanství potřeboval zchladit a napít, a tak se zastavil u napajedla⁷¹ v Midjánu⁷². Potkal se tam se dvěma ženami, které čekaly, až od studny odejdou pastýři. Mojžíš se jako cizinec mezi místní

68 Domníval se, že je v právu.

69 V Ex 2,13-14 se druhého dne rvou dva Hebrejové. Poté, co je Mojžíš umravňuje se mu dostane (od vlastního-Hebreje) stejné konfrontace, jako v Koránu od Egyptana.

70 Mojžíš se ve verších 21 a 22 súry 28 modlí neprve za záchranu jako takovou (nemohl se již vrátit do paláce ani zůstat ve městě, tak nevěděl, co má dělat) a posléze za Boží vedení na cestě (aby došel někam mimo dosah Faraona a nepotkal cestou Egyptany). (Abdulláh Yusuf Ali, *Vznešený Korán...*, pozn. 3348 a 3349 str. 432)

71 Příběh se odehrává v poušti, takže šlo zřejmě o oázu se studnou. (Abdulláh Yusuf Ali, *Vznešený Korán...*, pozn. 3350 str 432)

pastýře rovněž neodvažoval⁷³, a tak se dal mezitím se ženami do řeči a zjistil, že chodí napájet stáda svého otce, který je starý a již to dělat nemůže. Mojžíš se rozhodl ženám pomoci a napojil jim jejich stádo, za což se dočkal uznání nejen od nich, nýbrž i od jejich otce, který ho z vděčnosti pozval do domu, aby mu za pomoc zaplatil. Mojžíš pozvání přijal a starci vypověděl svůj příběh o útěku z Egypta, a ten mu vyjádřil slova podpory: „*Neboj se, vždyť ses zachránil před lidem nespravedlivým.*“⁷⁴ Tato slova podpory a porozumění byla pro Mojžíše po dlouhé cestě do neznáma jistě neskutečnou útechou, a tak se Mojžíš s tím mužem a jeho dcerami spřátelil a nejspíš u nich několik dní pobyl jako host.⁷⁵ Jedna z žen pak otci navrhla, aby Mojžíš u nich pracoval.⁷⁶ Následně Mojžíš dostal nabídku na 8 či 10 let práce pastýře a jako odměnu příslib nejen mzdy, ale i sňatku s jednou ze starcových dcer. Nabídku Mojžíš přijal a na ujednanou dobu se usadil v Midjánu.

Stařec ze zmíněného příběhu není v Koránu jmenován, stejně tak jako jeho dcery, které jsou v příběhu ze súry 28 dvě. V biblickém příběhu⁷⁷ se Mojžíš dostane k midjánskému knězi

72 V Koránu Madjan, území v Sinajské poušti (Abdulláh Yusuf Ali, *Vznešený Korán...*, pozn. 3349, str 432), v Mojžíšově příběhu zřejmě území Sinajského poloostrova, kde se rovněž nachází hora Sínaj (Choreb). Podle Bible (*Bible: Písmo svaté Starého a Nového zákona*, Český ekumenický překlad, Česká biblická společnost, Praha, 2008, 15. vydání, Mapa 2, srov. R. Matulík a J. D. Douglas, *Nový biblický slovník*, mapa str. 613) se Midjánské území nacházelo i na opačné straně Arabského zálivu.

73 Abdulláh Yusuf Ali, *Vznešený Korán...*, pozn. 3351 str. 432

74 28:25

75 *Towards understanding...*, súra 28, pozn. 38

76 „*Jedna z žen řekla: ‚Otče můj, najmi jej jako pastýře, neboť nemůžeš najmout lepšího než tohoto muže silného a spolehlivého.‘*“ (28:26)

77 Ex 2

Reúelovi⁷⁸, který má dcer sedm a rovněž nabídne Mojžíšovi jednu (jmenovitě Siporu) za ženu, s níž má pak Mojžíš podle Ex 2,22, ještě v midjánské zemi, syna jménem Geršóm. Bible rovněž uvádí (Ex 2,23), že Faraón, u kterého byl Mojžíš vychováván, během jeho pobytu v Midjánu zemřel, ale utrpení Izraelitů v Egyptě nekončilo. Na Egyptský trůn tak nejspíš dosedl jiný krutý Faraón, s nímž se měl Mojžíš v budoucí době setkat.

78 V Bibli se zachovalo jméno Mojžíšova tchána nejednotně, a to v převážně v těchto dvou verzích: Reúel (např. Ex 2,18; Nu 10,29) a Jitro (např. Ex 3,1; 18,1). V Soudců 4,11 se vyskytuje ještě jméno Chóbab. Muslimští exegeté považují za správné jméno Mojžíšova tchána Jetro, přesto ho však neustále, a nejspíš mylně (viz kapitola 1.1), identifikují s arabským prorokem Šu'ajbem, který byl podle Koránu poslán do Midjánu. (O. Leaman, *The Quran: an encyclopedia*, str. 431)

4. Boží zjevení Mojžíšovi a jeho návrat do Egypta

4.1 Setkání Mojžíše s Bohem

Zlomovou událostí v Mojžíšově životě bylo nepochybně setkání s Bohem, který k němu promluvil a rozhodl se ho připravit na přetěžký úkol konfrontace s Faraónem, a také na vysvobození a vedení Izraelského lidu.

*„A když Mojžíš dovršil lhůtu svou⁷⁹ a odcestoval se svou rodinou,⁸⁰ postřehl na úboží Sinaje⁸¹ oheň jakýsi a pravil rodině své. ‚Zastavte se, postřehl jsem oheň a možná že vám o něm přinesu zprávu anebo nějaký oharek hořící, snad se ohřejete.‘“ (28:29) Korán o této události vypráví na několika místech, a to v S 20:9-24, 27:7-12, 28:29-35, 79:15-19. Ve verši 11 súry 20 čteme: *„A když přišel k ohni, ozvalo se: ‚Mojžíši, já vpravdě jsem tvůj Pán; zuj si opánky své, neboť v posvátném údolí Tuwá jsi.‘“* Během pobytu v Midjánu se Mojžíš nejspíš staral o svěřená*

79 V Koránu není řečeno, kolik let nakonec Mojžíš sloužil. Podle ranných islámských duchovních vůdců Mojžíš sloužil 10 let, což by pochopitelně bylo pro jeho tchána více ku spokojenosti. (*Towards understanding...*, súra 28 pozn. 40, srov. Shams Pirzada, *Dawat ul Quran*, (dostupné na: <http://www.islamicstudies.info/dawat>, navštíveno 10.8.2016) súra 28, pozn. 58.) Vzhledem k tomu, že tchán Mojžíše najal jako spolehlivého (28:26), v Koránu je Mojžíš zobrazován jako charakterní člověk a s tchánem měl dobrý vztah, bylo by odsloužení deseti let, tedy delší doby ze dvou možných, pravděpodobnější.

80 Není sděleno s jakými členy rodiny se na cestu vydal. Bible vypovídá, že měl v té době Mojžíš syna, Korán se o potomku nezmiňuje. V biblické paralele je Mojžíš stále členem Midjánské komunity a zjevení Boží se mu odehraje během toho, co pase ovce svého tchána (Ex 3,1).

81 V Bibli hora Choréb, jde o totožnou horu (Ex 3,1).

stáda a žil poklidný, takřka rodiný život v postupném zapomínání na nešťastnou událost v Egyptě, která ho přiměla opustit dosavadní zázemí v paláci a najít si nové. O to větší překvapení pro něj muselo být, když se mu po takové době událo něco tak ztěží uvěřitelného, jako Boží zjevení. Zajímavé je povšimnout si nejprve místa, kde se zjevení odehrává, a také jak Bůh při zjevení vystupuje. Mojžíš je vyzván, ať se zuje, neboť se nachází v posvátném údolí Tuwá. To může být vykládáno mnoha způsoby. Může to být projev úcty,⁸² nebo třeba pobídka k setrvání na místě a přípravě srdce, aby se uvolnilo od starostí (asi jako když někdo vybízí vítanou návštěvu, aby si odložila).⁸³ Někteří exegeté považují toto místo (Tuwá) jako odkaz na údolí poblíž Mekky, kde obdržel první zjevení i prorok Muhammad,⁸⁴ jemuž se během něho ukázal anděl, který mu přinesl Boží poselství.⁸⁵ K této doměnce by mohl vést zvláštní způsob, jakým se Bůh Mojžíšovi prezentuje. „Když přišel k ohni, ozvalo se: „Požehnán budiž ten, jenž v ohni tomto dlí, a ten, jenž okolo něho jest! Sláva Bohu, Pánu lidstva veškerého!“ (27:8) Tento verš je obvykle vykládán tak, že nešlo o skutečný oheň (jinak by si z něj Mojžíš jistě vzal plamen v pochodni,⁸⁶ aby měl

82 Abdulláh Yusuf Ali, *Vznešený Korán...*, pozn 2543, str. 351

83 Maulana Muhammad Ali, *The Holy Quran: Arabic Text with English Translation and Commentary and comprehensive Introduction*, 2002, (dostupné na: <http://www.muslim.org/english-quran/quran.htm>, navštíveno 10.8.2016) súra 20, pozn. 12a.

84 Andrew Rippin, *The Blackwell companion to the Quran*, Oxford, 2009, str. 250

85 *Towards understanding...* súra 27, pozn. 10

86 *Dawat ul Quran...*, súra 27, pozn. 9

později teplo a světlo), ale o odlesk Boží a andělské slávy.⁸⁷ Můžeme to vnímat tak, že na Mojžíše místo plamene zářila moc Boží manifestace skrze anděly, kteří obklopovali „oheň“, ve kterém se nacházel Bůh sám. Ze záře k Mojžíšovi promluvil hlas, který mu sdělil právě to, že je Bůh („*Já vpravdě jsem Bůh a není božstva kromě Mne.*“ 20:14) a Pán lidstva („*Sláva Bohu, Pánu lidstva veškerého!*“ 27:8; „*Mojžíši, to jsem věru Já, Bůh, Pán lidstva veškerého.*“). V Bibli je moment zjevení Boha v ohni ještě silnější, neboť Bůh Mojžíšovi vyjeví své jméno.⁸⁸ Podstatou takového zjevení je z Boží strany představení se a přizvání Mojžíše k sobě, aby se nebál a byl připravený na úkol, které mu chce Bůh sdělit. Aby ještě víc posílil Mojžíšovu víru, vyjevil mu Bůh navíc dva zázraky. Byla to hůl, jež se mění v hada a přeměna Mojžíšovy ruky. „*Co to máš ve své pravici, Mojžíši?*“ *Odpověděl: ,To je moje hůl, opírám se o ni a srážím s ní listí pro ovce své a mám pro ni i jiné použití.' I pravil mu: ,Hod' ji na zem, Mojžíši!' A hodil ji, a hle, stal se z ní had plazící se. Privil Bůh: ,Vezmi ji a neboj se, My vrátíme ji do podoby původní. Nyní přitlač ruku svou k boku, a až ji sejmeš, bude bílá, ale nepoškozeneá; a toto další je znamení.'“ (20:17-22) Takováto zkušenost byla jistě pro Mojžíše něčím novým a podivným. Proto se nejprve zjeveného hada lekl, a až poté si uvědomil, že se tento výjev stal „*nástrojem jeho nového poslání*“.⁸⁹ S posláním souvisí rovněž druhý zárak. „*Hrud' je ohniskem jeho (Mojžíšova)**

87 Abdulláh Yusuf Ali, *Vznešený Korán...*, pozn. 3245 str. 420, srov. *Dawat ul Quran...*, súra 27, pozn. 9

88 JHVH Ex 3,15

89 Abdulláh Yusuf Ali, *Vznešený Korán...*, pozn. 3247, str. 421

niterného bytí. To bylo změněno Božským světlem, jež zasáhlo též ruku, symbol činu.⁹⁰ Ruka tak zřejmě nezbělala nemocí, jak je tomu v biblickém podání.⁹¹ Nebyla mrtvolně nemocná, ale naopak „byla posvěcena a vyzářovala Božské světlo“.⁹² V biblickém příběhu Mojžíš obdržel ještě jeden zázrak, o kterém se Korán nezmiňuje, a sice přeměna vody ve krev.⁹³ S těmito zázraky se měl Mojžíš jako s Božími důkazy vydat zpět do Egypta za Faraónem, aby ho usměrnil a vymohl práva svého lidu, která byla potlačována, neboť se Faraón choval vzpurně.⁹⁴ Mojžíš se v té chvíli rozvzpomněl, že kdysi v Egyptě jednoho z místních zabil a začal se obávat návratu, který by ho i po letech mohl stát život. Poprosil Boha o podporu v podobě bratra Árona,⁹⁵ který mu měl být oporou a měl mu pomoci mluvit. „Bratr můj Áron má jazyk výmluvnější než já, pošli jej se mnou jako oporu, aby potvrdil mou pravdomluvnost, neboť se obávám, že mě za lháře prohlásí.“ (28:34) Bůh Mojžíšovi vyhověl a zplnomocnil⁹⁶ Árona, aby se svěřeného úkolu chopil spolu s Mojžíšem. V podstatě tak z Árona učinil rovněž proroka. V biblické verzi příběhu se Mojžíš rovněž zalekl

90 Tamtéž pozn. 3249 str. 421

91 „Dále mu Hospodin řekl: Vlož si ruku za ňadra.' Vložil tedy ruku za ňadra. Když ruku vytáhl, byla malomocná, bílá jako sníh.“ (Ex 4,6) Podle Talmudu byla ruka malomocná jako znamení pro Faraóna kvůli tomu, že údajně leprou trpěl. (*Towards understanding...*, súra 20, pozn. 13)

92 Abdulláh Yusuf Ali, *Vznešený Korán...*, pozn. 2550, str. 352

93 Ex 4,9

94 20:24

95 Arabsky Harun. V Koránu není řečeno, kde se do té doby Áron nacházel ani jaký vztah spolu s Mojžíšem měli.

96 28:35

svěřeného úkolu, načež mu Bůh Árona sám navrhl jako pomocníka a prostředníka v kontaktu s Faraónem.⁹⁷

4.2 Setkání Mojžíše s Faraónem

„Konfrontace mezi Mojžíšem a Faraónem je vyráběna na mnoha různých místech Koránu a vždy s nepatrně odlišnými detaily.“⁹⁸ Jsou to například oddíly 7:103-126; 10:75-83; 20:49-69; 26:10-51. Podstatou příběhů o Mojžíšově výpravě zpět do Egypta je však každopádně jasné Boží poselství, které Bůh Mojžíšovi vyjevil při setkání na poušti a se kterým ho vyslal za Faraónem. „*I pravil Mojžíš: ‚Faraóne. Já věru jsem poslem Pána lidstva veškerého a je spravedlivé; abych o Bohu jen pravdu hovořil. Přišel jsem k vám s důkazem jasným od Pána vašeho, nech tedy odejít se mnou dítka Izraele!‘*“ (7:104-105) Pozoruhodné je, že Mojžíš zde uvádí Boha jako Pána lidstva veškerého, na rozdíl od starozákonní verze příběhu, kde je Mojžíš povolán, aby sdělil Faraonovi, že se setkal s Bohem Hebrejů (Ex 3,18).⁹⁹ Mojžíšův úkol byl totiž podle koránu dvojitý. Nejenom osvobodit svůj lid z moci Faraóna, ale zároveň pozvat Faraóna, aby se odevzdal Bohu.¹⁰⁰ Myšleno tím je tomu jedinému, pravému Bohu.¹⁰¹ Faraón se ve své sebejistotě a pýše jistě nenechal dvojicí izraelských předáků

97 „*Tu Hospodin vzplanul proti Mojžíšovi hněvem a řekl: ‚Což nemáš bratra Árona, toho lévijce? Znáš ho, ten umí mluvit. Jde ti už naproti a bude se srdečně radovat, až tě uvidí. Budeš k němu mluvit a vkládat mu slova do úst. Já budu s tvými ústy i s jeho ústy a budu vás poučovat, co máte činit. On bude mluvit k lidu za tebe, on bude tobě ústy a ty budeš jemu Bohem.‘*“ (Ex 4, 14-16)

98 Překlad z: Andrew Rippin, *The Blackwell companion...*, str. 250

99 Abdulláh Yusuf Ali, *Vznešený Korán...*, pozn. 1073, str.186

100 *Towards understanding...*, súra 7 pozn. 86

znepokojit,¹⁰²¹⁰³ přesto si od nich nechal ukázat znamení, když už tedy s nimi přišli, aby zjistil, zda mluví pravdu.¹⁰⁴ V sůře 26, ještě než nechal znamení ukázat, připomíná Mojžíšovi dávné zabití Egyptana, vyžaduje uznání svého nároku na božství¹⁰⁵ a hrozí Mojžíšovi vězením, pokud ho neuzná (26:19-31). Mojžíš nicméně ukázal znamení, která mu byla vyjevena a Faraona i jeho velmože jimi udivil. „*I hodil Mojžíš hůl svou na zem – a hle, stala se hadem zjevným. Potom vyňal ruku svou – a hle, zdála se bílá přihlížejícím. I řekli velmožové z lidu Faraonova: ‚Vskutku člověk tento je kouzelníkem učeným, který vás chce vyhnat ze země vaší, co tedy nařídíte?‘“ (7:107-110)* Předvedené zázraky byly natolik působivé proto, že v egyptské mytologii zápasil bůh Re s hadem, kterého porazil a symbolicky tak světlem porazil temnotu, zlo dobrem.¹⁰⁶ Had byl znamením zlého a Mojžíš předvedl, že ho dokáže zkrotit, a navíc ho (hada, symbolicky i všechno zlé) udržet neškodné pomocí zářící bílé ruky.¹⁰⁷ Prokázal tak určitou moc, která se opravdu jevila jako božská, avšak Faraón to odmítal a považoval právě spatřená znamení jako projev kouzelnictví, neboť podobné úkazy znal od

101 ‚Farao‘ znamená ‚potomek slunečního boha Re‘, který byl uctíván v Egyptě jako nejvyšší bůh. Egyptský král byl považován za jeho manifestaci a reprezentaci na zemi (odtud titul Farao), tedy se sám pokládal a i byl lidmi pokládán v podstatě za boha. (Tamtéž, sůra 7, pozn. 85)

102 Byl si jistý svou „božskou“ pozicí a nad pokorou a skloněním se před jiným bohem zcela jistě ani nepomýšlel. (Viz. poznámka 101)

103 Abdulláh Yusuf Ali, *Vznešený Korán...* pozn. 1074, str. 182

104 Viz 7:106

105 Viz. poznámka 101.

106 Abdulláh Yusuf Ali, *Vznešený Korán...*, pozn. 1075 str. 186

107 „*V Islámu se ‚bílá ruka‘ Mojžíšova stala symbolem Božské záře.*“ (Tamtéž, pozn. 1076 str. 187)

svých kouzelníků.¹⁰⁸ Podle zmíněných veršů se rovněž velmožové domnívali, že si Mojžíš s Áronem přišli Faraóna obrát u území,¹⁰⁹ a tak se ho hned ptali na opatření, které učiní. Faraón dal svolat své nejlepší kouzelníky, kteří se měli za slíbenou odměnu (nejen majetku, ale i vyšších úřadů v paláci) utkat s Mojžíšem a Áronem v kouzlení a zvítězit nad nimi lepšími triky a dokázat tak, že jsou to lháři. Podle 28:38 dal navíc Faraón rozkázat Hamánovi, svému velmoži, aby postavil věž (podobný příběh jako věž v Babyloně), protože s ní může dosáhnout na Mojžíšova Boha a dokázat tak jeho lež.¹¹⁰ Není zřejmé, zda to myslel vážně či jako sarkastický výkřik,¹¹¹ zřejmá je však Faraónova jistota svou pozicí a neustálé pokládání Mojžíše za lháře a kouzelníka, nikoliv za Božího posla. Po shromáždění Faraónových kouzelníků se s nimi měli Mojžíš s Áronem setkat na souboj. Podle Koránu měl termín zvolit Mojžíš a vybral si den „Svátku zdobení“¹¹², což byl den volna, aby se mohlo shromáždit co nejvíce lidí, kterým chěl ukázat Boží pradu.¹¹³ V biblické verzi příběhu byl předvedením zázraku pověřen Áron, který hodil svou hůl před kouzelníky jako první a

108 Magie byla totiž součástí egyptského náboženství. (Tamtéž pozn. 1074. str. 186)

109 Faraonovi velmožové soudili jiné podle vlastní politiky a předpokládali tak, že je Mojžíš přišel vyhnat z jejich území. Mojžíš však chtěl pravý opak, umožnit odchod vlastnímu lidu. (Abdulláh Yusuf Ali, *Vznešený Korán...*, pozn. 1077, str. 287)

110 O. Leaman, *The Quran: an encyclopedia*, str. 432

111 Abdulláh Yusuf Ali, *Vznešený Korán...*, pozn. 3371, str. 435

112 20:59

113 Abdulláh Yusuf Ali, *Vznešený Korán...*, pozn. 2583, str. 354

vytvořil draka¹¹⁴. Podobné netvory vytvořili i kouzelníci, jejichž díla Áronův drak pozřel.¹¹⁵ V Koránu naopak zázrak předváděl Mojžíš, který navíc nechal kouzelníky předvádět své triky jako první, a následně hodil hůl, která se proměnila v hada a pozřela hady stvořené kouzelníky.¹¹⁶ Hlavní důraz a podstata tohoto příběhu tkví v tom, co následovalo. „*A vyjevila se pravda a ukázalo se nicotným vše, co udělali. A byli tam přemoženi a odvrátili se ponížení. A vrhli se kouzelníci na zem, na tvář padající a prohlásili: ‚Uvěřili jsme v Pána lidstva veškerého, Pána Mojžíšova a Áronova!‘*“ (7:118-122) Mnoho lidí v davu Mojžíšovi s Áronem uvěřilo¹¹⁷, dokonce i Faraónovi kouzelníci. Museli vědět, že jejich předvádění hadů je pouze naučený trik, který dokázali pochopit, a tedy i provést. To co předvedl Mojžíš, jim rozum nepobíral a z příběhu je znatelný úžas nad tím, čeho byli právě svědky. V každém případě čekali trik a dočkali se záblesku moci a pravdy, o které jim Mojžíš pověděl. Proto byli mezi prvními, kdo uvěřili, že Mojžíšovo tvrzení o mocnějším a pravdivějším Bohu, než byl jejich dosavadní, je pravdivé. Padli a klaněli se Bohu před Faraónem, kterému doposavad sloužili a který byl svědkem

114 V hebrejštině je užito názvu pro netvora, který představuje protibožskou moc. (*Bible: Písmo svaté Starého a Nového zákona*, Český ekumenický překlad, Česká biblická společnost, Praha, 2008, pozn. i., str. 75.)

115 Ex 7,10-12

116 Viz. 7:115-118

117 Viz. 10:83 Zde je zpráva o tom jak Mojžíšovi neuvěřil nikdo, kromě lidu jeho. Zdá se, jakoby si zde Korán protiřečil s verši o uvěření kouzelníků-egyptských. Někteří vykladači však usuzují, že „jeho lid“ se týká spíše Faraóna, tedy uvěřili i někteří egyptané, například právě kouzelníci. (Abdulláh Yusuf Ali, *Vznešený Korán...*, pozn. 1466, str. 245)

jejich „zrady“, za což jim okamžitě sliboval usekání končetin.¹¹⁸ Kouzelníci na pohružku reagovali následovně: „Uvěřili jsme v Pána svého, aby nám odpustil naše hříchy a kouzelnictví, k němuž jsi nás ty donutil. A Bůh je lepší a trvalejší.“ (20:73) Zajímavé je že, v biblické paralele příběhu kouzelníci nejen že neuvěřili, nýbrž Mojžíšovi i nadále oponovali a stihl je za to trest.¹¹⁹ Na jiných místech Bible však zprávy a náznaky o tom, že uvěřili i egyptané, jsou.¹²⁰ V Koránu se ještě objevuje příběh, který biblickou paralelu nemá. Nachází se v súře 40. Během toho, co je Mojžíš obviněn Faraónem ze lži a je mu jím vyhrožováno smrtí, se Mojžíše zastane věřící z Faraónova rodu, který svou víru doposavad skrýval.¹²¹ Někteří muslimští exegeté identifikují tohoto muže s tím, jenž Mojžíše varoval druhý den po zabití Egyptana (v 20:28). To je však nepravděpodobné.¹²² Jiní zase muže identifikují jako Hizkíla, tesaře na dvoře Faraona, který

118 Viz. 20:71

119 „Ani věštcí se nemohli postavit před Mojžíše pro vředy, neboť vředy byly na věštcích i na všech Egyptánech.“ (Ex 9,11)

120 „Vyslo s nimi také mnoho přimíšeného lidu a obrovská stáda bravu a skotu.“ (Ex 12,38) Podle rabínské tradice pak za Mojžíšem na poušť přišel dav v doprovodu bývalých kouzelníků Jannése a Jambrése, kteří jsou zmíněni i v Bibli, konkrétně v 2. Tim 3,8. Podle komentáře Maulana Muhammada Aliho tím zmíněný novozákonní verš potvrzuje pravdivost koránského vyprávění a naopak nekompletnost toho biblického. (Maulana Muhammad Ali, *The Holy Quran*: pozn. 126A str. 354)

121 „I pravil nějaký věřící muž z rodu Faraónova, jenž skrýval víru svou: ‚Což chcete zabít člověka jen proto, že říká: Pánem mým je Bůh? Vždyť přišel k vám s jasnými důkazy od Pána vašeho; je-li lhářem, tedy lež jeho se proti němu obrátí, však hovoří-li pravdu, budete postiženi částí toho, čím vám hrozí. Vždyť Bůh nevede správnou cestou toho, kdo přestupníkem je a lhářem.‘“ (40:28)

122 Abdulláh Yusuf Ali, *Vznešený Korán...*, pozn. 4396, str. 532

vyrobil truhlu (ošatku), v níž byl Mojžíš puštěn v mládí na vodu.¹²³

Příběh o setkání Mojžíše a Árona s Faraónem a kouzelníky je v Koránu mnohokrát zmiňován. Dle mého mínění je to proto, že z jeho vyvrcholení číší podstata Mojžíšovy mise proroka. I přes počáteční rozpaky a obavy dospěl až před rozhodující moment „buď a nebo“. Kdyby v souboji neuspěl, byl by zklamal ve svém úkolu a zároveň by byl v lepším případě vyhnán z Egypta, v horším popraven za svou troufalost. Spolehl se však na Boha a jeho slib, předvedl zázrak, který měl ohromnou moc, protože byl z Boží podpory a z víry. Podle koránských veršů popisujících tyto události Mojžíš prokázal Boha. Uspěl v nejtěžším momentě, díky čemuž mnoho lidí uvěřilo. V tomto okamžiku již byl Mojžíš zcela jistě připraven na vedení lidu.

4.3 Egyptské pohromy a vyjití lidu z Egypta

Poté, co Mojžíš porazil Faraónovy kouzelníky, však utrpení Izraelského lidu v Egyptě zdaleka neustalo. Jakkoliv byl Mojžíšem předvedený zázrak silný, Faraóna stejně nepřesvědčil. Jak jsme se již dozvěděli, rozohnil se ty z jeho lidu, kteří Mojžíšovi uvěřili a vzdali se egyptského náboženství a rozhodl se je potrestat usekáním končetin. Připomněl dokonce zákon o vraždění prvorozených: *„I řekli velmožové z lidu Faraónova: ‚Zdaž necháš Mojžíše a lid jeho, aby šířili na zemi pohoršení a aby opustili tebe i božstva tvá?‘ Odpověděl: ‚Pobijeme syny jejich a ponecháme*

123 Andrew Rippin, *The Blackwell companion to the Quran*, str. 251

naživu jen ženy jejich a přemůžeme je vítězně!" (7:127) Je pochopitelné, že se Faraón své pozice „Boha na zemi“ vzdát nechtěl. Vždyť se doted lidé klaněli jemu a najednou se měl klanět on spolu s ostatními. Mojžíšův souboj s kouzelníky tak nejspíš paradoxně přispěl ještě k horší situaci, než byla před ním. Faraón nejenže neuznal porážku, ale navíc v útlaku Izraelitů pokračoval a ještě v něm přitvrdil.¹²⁴ Všimli si toho i Izraelité, kteří po prvotní radosti z Mojžíšova příchodu neviděli kýžené zlepšení situace. Poté, co je Mojžíš prosil o trpělivost a vytrvání v modlitbách, odpověděli se známkami nařikání: *„Byli jsme utištěni předtím, než jsi k nám přišel, i potom, cos k nám přišel.“* (7:129) Neobvyklé jevy či znamení, nebo dokonce zázraky, kterými Mojžíš počal dokazovat Faraónovi a jeho lidu, že přichází od Boha, však ještě zdaleka nebyly u konce. *„A již dříve jsme postihli rod Faraónův léty sucha a nedostatku plodin – snad se vzpamatují!“* (7:130) *„A seslali jsme na ně zátopu, kobylky, vši, žáby i krev jako znamení srozumitelná, ale oni v pýše své setrvali a lidem provinilým se stali.“* (7:133) Bůh seslal na Egypt živelné pohromy, jako znamení. V biblickém podání příběhu se odehraje deset pohrom,¹²⁵ které následují po stále

124 Zde je dobře vidět manipulace ve vysokých politických kruzích (nejen) tehdejší doby. Kdyby Mojžíš prohrál, v což Faraón doufal, považoval by věc za uzavřenou a vítězství by možná stvrdil zabitím Mojžíše. Těžko by měl Mojžíš naději na nový souboj nebo alespoň částečné vyhovění jeho požadkům. Když byl však v roli poraženého Faraón sám, nejenže prohru neuznal, ale v útlaku lidu ještě přitvrdil a začal se mstít. Jeho chování, které plynulo z moci jeho postavení a výhody domácího prostředí vykazovalo čirou aroganci a nečestnost.

125 Jsou to: 1) proměna vody z Nilu v krev; 2) z Nilu vyleze množství žab; 3) z prachu se stanou komáři; 4) objeví se množství much; 5) dobytek onemocní morem; 6) lidé onemocní morem 7) krupobití ničí úrodu; 8) kobylky ničí zbylou úrodu; 9) zemi zasáhne třídní tma; 10) všechno prvorozené z řad neizraelců včetně zvířat je pobito Hospodinem.

nových vyjednáváních Mojžíše a Árona s Faraónem. Některé z nich zpočátku provádí Áron na výzvu Mojžíše (kterému to přikázal Hospodin)¹²⁶ pomocí hole a kouzelníci (v Bibli věštcí), kteří na rozdíl od koránské verze Mojžíšovi neuvěřili, jeho činy opakují pomocí triků. Ti pak při šesté pohromě za trest onemocní vředy. Faraón umořen ranami nakonec Izraelský lid propustí.¹²⁷

V koránské zmínce o pohromách jich je na první pohled oproti Bibli pouze pět. Je to však pět z devíti znamení, která náležejí Mojžíšovi od Boha k dokazování pravdy Faraónovi. „*A kdysi jsme dali Mojžíšovi devět znamení zřetelných. Zeptej se dítek Izraele na to, jak přišel k oněm a Faraón mu řekl: ‚Mojžíši, já domnívám se, žeš očarováný!‘ Mojžíš odpověděl: ‚Ty věru víš, že to byl jedině Pán nebes a země, jenž seslal to jako znamení objasňující. A já se domnívám, Faraóne, že ke zkáze jsi odsouzený!‘*“ (17:101-102) Předchozí znamení, zbylá čtyři z devíti, byly dva Mojžíšem předvedené zázraky před zraky Faraóna a kouzelníků (hozená hůl se stala hadem a jeho ruka počala zářit) a moření rodu Faraónova suchem a nedostatkem plodin nutných k obživě.¹²⁸ Poslední dvě zmiňovaná znamení tak byla působena dlouhodobě. Z kontextu koránských veršů nevyplývá, zda pět pohrom z verše 7:133 pomáhal působit Mojžíš (jako v Bibli Áron pomocí hole), či ne. Spíše to byla znamení, o která se Mojžíš mohl opřít v tvrzeních, která hlásal a tvrdit, že je to trest za neustálé neuposlechnutí Boží vůle.

126 Např. Ex 7,19

127 Ex 12,31

128 Viz. Abdulláh Yusuf Ali, *Vznešený Korán...*, pozn. 1091 str. 189

Rovněž v Koránu není zmíněn moment, že by Faraón podlehl tíži ran a lid propustil, jak je tomu v Bibli. K vyjití Izraelitů z Egypta podle Koránu došlo na popud Boha. „*A vnukli jsme Mojžíšovi: ‚Odejdi v noci se služebníky Mými, neb věru budete pronásledováni.‘*“ (26:52) Lid se skutečně vydal na odchod a za ním se vydal Faraón se svými vojsky a lid pronásledoval. Mobilizace armády a pronásledování byly vedené s cílem Izraelský lid rozdrtit, vyhladit je nadobro.¹²⁹Kdyby Faraón nechal Izraelský lid odejít, mohl žít v poklidu svůj dosavadní život a nic jiného by se nestalo.¹³⁰Takhle však byl vylákán velký počet egyptanů na pomstychtivé tažení, které však vzhledem ke své povaze dopadlo pravým opakem, tedy zkázy celého slavného vojska v čele s Faraónem, kteří se utopili v moři. Došlo k tomu poté, co faraónova armáda dostihla izraelský lid. „*A vnukli jsme Mojžíšovi: ‚Udeř holí svou do moře!’ A rozestoupilo se a část každá podobnou se stala obrovské hoře. A dali jsme jim postoupit a pak i těm druhým, a zachránili jsme Mojžíše a všechny, kdož byli s ním, a pak jsme zničili ty druhé utopením.*“ (26:63-66) Rozdělení moře byl zázrak, který mohl Mojžíš jako Boží prorok z jeho moci provést, a podle muslimských vykladačů je snaha o vysvětlení v rámci přírodních anomálií (nezvykle velký vítr odvál vlny apod.) irelevantní.¹³¹Nešlo navíc o pouhé rozdělení moře, ale o vytvoření vhodné cesty, která byla suchá, bez bahna či

129 *Towards understanding...* súra 26, pozn. 44

130 Tamtéž

131 Tamtéž, súra 26, pozn. 47 online, srov. Shams Pirzada, *Dawat ul Quran*, súra 26, pozn. 56

nánosů.^{132 133} Korán vypráví v souvislosti s tímto příběhem ještě o jedné zajímavosti. Těsně předtím, než se Faraón utopil, měl učinit pokání a uvěřit v Boha,¹³⁴ avšak Bůh mu neodpustil,¹³⁵ neboť pokání bylo učiněno v obavě ze smrti a vynucené strachem.¹³⁶ Bůh však zachránil jeho tělo z moře,¹³⁷ aby mohl být podle egyptských zvyklostí balzamován a řádně pohřben.^{138 139} O zachování Faraónova těla se Bible nezmiňuje, což je podle Maulana Muhammada Aliho další z příkladů nedostatečnosti biblického vyprávění a pravdivosti Koránských výroků, které doplňují biblické výpovědi.¹⁴⁰

132 *Towards understanding...*, súra 26, pozn. 47

133 „ *A vnukli jsme Mojžíšovi: „Vydej se za noci na cestu se služebníky Mými a proraz jim cestu suchou v moři a stíhání se neboj a strach neměj!“* (20:77)

134 10:90

135 Viz. 4:18

136 Abdulláh Yusuf Ali, *Vznešený Korán...*, pozn. 1473, str. 246

137 „*Však dnes tě zachráníme v těle tvém, abys byl znamením pro ty, kdož po tobě přijdou, vždyť věru většina lidí je lhostejná ke znamením Naším.*“ (10:92)

138 Abdulláh Yusuf Ale, *Vznešený Korán...*, pozn. 1473, str. 246

139 Badatelé se domnívají, že Faraónem z doby vyjití Mojžíše z Egypta mohl být Rameses II (Shams Pirzada, *Dawat ul Quran*, súra 10 pozn. 141) nebo Mineptah, na jehož těle byla objevena mořská sůl (*Towards understanding...* súra 10, pozn. 93). Mumie obou zmiňovaných Faraónů leží dodnes v muzeu v Káhiře.

140 Maulana Muhammad Ali, *The Holy Quran...*, pozn. 92a str. 449

5. Putování Izraelitů pouští

Korán nepodává jedno souvislé vyprávění o putování Izraelitů, ale vypráví klíčové epizody z té doby, z nichž mnohé jsou podobné vyprávěním z biblických knih Exodus, Numeri a Deuteronomium.¹⁴¹ Nejčastěji se příběhy týkající se tohoto období vyskytují v súrách 2, 7 a 20, přičemž nemají zřetelnou chronologickou posloupnost tak, jak je tomu v Bibli.

5.1 Putování k hoře Sinaj a uzavření úmluvy s lidem

Poté, co Mojžíš a Áronem a celým izraelským lidem překročili moře a vydali se do pouště, vedl je Mojžíš nejspíš cestou, kterou již znal, neboť ji již předtím procházel. Byla to nejspíš cesta, po které šel z Midjánu do Egypta. Vysvětlovalo by to, proč došli prakticky na stejné místo, kde se Mojžíšovi dostalo zjevení od Boha, a to pravé úbočí hory Sinaj.¹⁴² Zatímco Korán připomíná vyvedení izraelského lidu z Egypta a následně hned přeskakuje k událostem na hoře,¹⁴³ Bible vypráví o putování k hoře rozsáhleji. V biblickém příběhu se mezi vyjitím z Egypta a dojitím k hoře objevuje několik motivů, které se v Koránu objevují časově až po uzavření úmluvy,¹⁴⁴ nebo v něm zcela chybí.¹⁴⁵ Podle Bible trvala cesta k hoře tři měsíce.¹⁴⁶ Korán o tom, co se dělo na hoře, vypráví nejpodrobněji v súře 7. Text

141 Andrew Rippin, *The Blackwell companion to the Quran*, str. 252

142 20:80

143 „Dítky Izraele, zachránili jsme vás před nepřítelem vaším a uzavřeli jsme s vámi úmluvu na pravém úbočí hory Sinaje a seslali jsme vám manu a křepelky.“ (20:80) Srov. 7:141-142; 2:50-51

144 Bůh sesílá manu a křepelky (Ex 16); Mojžíš udeří holí do skály a vyvede vodu k pití (Ex 17)

vzhledem k jeho hutnosti uvedu celý. „A uzavřeli jsme úmluvu s Mojžíšem během třiceti nocí, k nimž jsme přidali dalších deset, takže doba setkání s Pánem jeho trvala čtyřicet nocí. A řekl předtím Mojžíš bratru svému Áronovi: ‚Zastupuj mne u lidu mého, dbej o nápravu a nenásleduj cestu těch, kdož šíří pohoršení.‘ A když přišel Mojžíš na schůzku s Námi stanovenou a když s ním promluvil Pán jeho, zvolal: ‚Pane můj, ukaž se mi, abych Tě mohl spatřit!‘ I odpověděl: ‚Nikdy mě nespatříš, ale pohleď k této hoře: jestliže zůstane nehybná na svém místě, tedy mne uvidíš!‘ A když pak se Pán jeho zjevil nahoře, obrátil ji v prach a Mojžíš klesl jako bleskem zasažen. A když se vzpamatoval, zvolal: ‚Sláva Tobě, kajícně jsem se k Tobě obrátil a nyní jsem první z věřících!‘ I pravil Pán: ‚Mojžíši, vyvolil jsem tě pro Své poselství i pro slovo Své mezi lidmi všemi. Vezmi to, co ti dávám a buď jedním u vděčných!‘ A napsali jsme pro něj na desky připomenutí o věcech všech i srozumitelný výklad všeho toho a řekli jsme: ‚Přidržuj se jich pevně a poruč lidu svému, aby si vzal z nich to nejlepší, jinak ukáží vám příbytek hanebných!‘“ (7:142-145)

Mojžíšovi se dostalo nového zjevení od Boha. Je velice pravděpodobné, že to bylo na stejném místě, nebo alespoň poblíž místa, kde se mu zjevil Bůh v ohni (či záři) a poslal ho pro Izraelský lid do Egypta. Nyní Mojžíš lid přivedl, ale spolu s ním byl opět v pozici utečence. Izraelský lid byl po generace svázán egyptskými zákony, a i když prožíval každodenní útlak, měl své místo, svůj domov. Mojžíš sám nejspíš po vyjití z

145 Reptání lidu, že je hořká voda a nedá se pít (Ex 15); Izraelské napadne Amálek (Ex 17); Mojžíš se během putování setkává se svým midjánským tchánem (Ex,18)

146 „Třetího měsíce potom, co Izraelci vyšli z egyptské země, téhož dne, přišli na Sínajskou poušť. Vytáhli z Refidimu, přišli na Sínajskou poušť a utábořili se v poušti; Izrael se tam utábořil naproti hoře. (Ex 19,1-2)

Egypta nevěděl, kam lid nasměrovat a jak ho vést. Byl to počátek nezávislého národa,¹⁴⁷ kterému však musel Bůh dát řád. Izraelský lid se měl stát nezávislým na jakékoliv světské autoritě, nikoliv však na Bohu. Proto si Bůh pozval Mojžíše na horu. Mojžíš tam podle Koránu pobyl čtyřicet dní, které byly určeny na rozjímání, zamýšlení se, bohoslužbu a především na rozvoj schopnosti přijímat zjevení, které mělo přijít a mělo se mu stát těžkým břemenem.¹⁴⁸ „Čtyřicetidenní odloučení Mojžíše na hoře lze srovnat s čtyřicetidenním půstem Ježíše v pustině (Matouš 4,2). Do doby, než se ujali svého poslání, žili proroci v ústraní.“¹⁴⁹ Poté, co Mojžíš absolvoval čtyřicetidenní přípravu, byl pozván, aby se setkal s Bohem. Při té příležitosti chtěl Boha spatřit. Poté, co však spatřil Boží manifestaci, ztratil vědomí. Maulana Muhammad Ali uvažuje, že Mojžíš chtěl spatřit projev boží slávy, který byl vyhrazen proroku Muhammadovi, proto byl tedy zbaven vědomí.¹⁵⁰ Podobný příběh se objevuje v 2:55.¹⁵¹ Každopádně po spatření Božího odlesku Mojžíš povolal, že je prvním z věřících, což znamená, že byl nejhodnější ve víře.¹⁵² Byl rozhodně

147 *Towards understanding...*, súra 7 pozn.99 online

148 Tamtéž

149 Abdulláh Yusuf Ali, *Vznešený Korán...*, pozn. 1100 str. 190

150 Maulana Muhammad Ali, *The Holy Quran*, pozn. 143A, str. 358

151 „ *A hle, řekli jste: ‚Mojžíši, neuvěříme ti, dokud nespatriíme Boha zcela zřetelně!‘ A zasáhl vás blesk, zatímco jste se dívali. Potom jsme vás po smrti vaší opět vzkřísili doufajíce, že snad budete vděční.*“(2:55-56) Tento příběh zřejmě souvisí s biblickou paralelou v Ex 24, kde je Mojžíš pověřen příchodem na horu v doprovodu sedmdesáti izraelských starších (viz. 7:155), kteří se však nemají přibližovat moc blízko k Bohu (to smí jen Mojžíš), pouze se z dálky klanět. Jde-li o stejný příběh, potom se podle Koránu tito muži přiblížili, protože Mojžíšovi nedůvěřovali a chtěli Boha spatřit sami. Trest za to přišel vzápětí, avšak Bůh se slitoval a přivedl je zpět k životu. (viz. *Towards understanding...* súra 2 pozn. 71)

152 Abdulláh Yusuf Ali, *Vznešený Korán...*, pozn. 1104 str. 190

připraven na obdržení pravidel pro život, které měl sdělit lidu. Z textu není možné usoudit, zda při psaní desek zákona Bůh přímo vykonával svou moc, nebo šlo o přiřazení moci některému z andělů či přímo Mojžíšovi.¹⁵³ Bible uvádí, že šlo o desky kamenné a Bůh se přímo podílel na jejich tvorbě.¹⁵⁴ Korán podrobněji nerozvádí, jaké přesně příkazy, rady či doporučení dostal Mojžíš od Boha na předání lidu. Biblické vyprávění naopak obsahuje velice podrobný soupis všech ustanovení, která Mojžíš na hoře obdržel. Jsou to mnohé příkazy apodiktického i kazuistického práva, z nichž nejznámější je Desatero.¹⁵⁵ Obsahují rovněž kněžský a obětní řád. Všechna ustanovení jsou popsána převážně v knihách Exodus, Leviticus a Numeri, v knize Deuteronomium jsou pak některá ustanovení, včetně Desatera, připomenuta. Tento příběh je podobně jako příběh o prvním zjevení Božím Mojžíšovi pro danou etapu života izraelského lidu stěžejní. V prvním případě lid ani netušil, že o jeho údělu je již z Boží vůle rozhodnuto, neboť Bůh právě Mojžíše učil používat znamení, se kterými se ho vydal vysvobodit ze zajetí. V tomto případě Bůh lidem sdělil nejen dobré zásady do života, ale v podstatě jim dal zákon, jenž měl lid zformovat do podoby autonomního národu, který je ovšem podřízen Božím příkazům, a to právě těm na hoře zjeveným.

153 *Towards understanding...*, súra 7 pozn. 101

154 „Když přestal k Mojžíšovi na hoře Sínaji mluvit, dal mu dvě desky svědectví; byly to kamenné desky psané Božím prstem.“ (Ex 31,18)

155 Ex 20

5.2 Mana, křepelky a voda ze skály

„A rozdělili jsme je na dvanáct kmenů – obcí. A vnukli jsme Mojžíšovi, když jeho lid žádal o napojení. ‚Udeř holi do skály!‘ A vytrysklo ze skály dvanáct pramenů a všichni lidé věděli, kde mají pít. A zastínili jsme je mračnem a seslali jsme z něho manu a křepelky. ‚Jezte z pokrmů výtečných, jež jsme vám uštědřili!‘ Ale oni neukřivdili nám, nýbrž ukřivdili sami sobě.“ (7:160)

Zmíněný verš ve zkratce zmiňuje momenty ze života Izraelitů na poušti, které mají rovněž biblické paralely. Jde o Boží zásahy poté, co je lid s něčím nespokojen nebo mu něco schází. V biblickém podání se tyto události odehrají před dojitím k hoře Sínaj. Předchází jim reptání lidu, který se pouští do sporu s Mojžíšem a vyčítá mu, že je vyvedl z Egypta, neboť tam měli alespoň co jíst a pít.¹⁵⁶ V Koránu se moment reptání objevuje také, a to v 2:60-61, kde si Izraelité stěžují dokonce na manu. Chtěli by změnu jídelníčku a tak je Mojžíš odkáže, aby se vrátili do Egypta a následně se na ně Bůh rozhněvá a sešle na ně bídu. Tyto motivy se objevují v Koránu mnohokrát. Vyjadřují jak Boží dobrotu,¹⁵⁷ tak neustálou neochotu lidí věřit plně Bohu. Dvanáct pramenů pak odkazuje k Izraelské genealogii z knihy Genesis odvozené od Jákoba (Izraele) a jeho dvanácti synů.

156 Např. „Tu se lid dostal do sváru s Mojžíšem a naléhali: ‚Dejte nám vodu, chceme pít!‘ Mojžíš se jich zeptal: ‚Proč se se mnou přete? Proč pokoušíte Hospodina?‘ Lid tam žíznil po vodě a reptal proti Mojžíšovi. Vyčítali: ‚Proto jsi nás vyvedl z Egypta, abys nás, naše syny a stáda umořil žízní?‘“ (Ex 17,2-3)

157 Bůh prokazuje lidu laskavost a stará se o jeho potřeby. Na poušti je všeho nedostatek, a tak Bůh sesílá mraky, aby tvořily stín a jídlo a vodu na obživu. (*Towards understanding...* súra 7 pozn. 119 online)

Vymezení území bylo dílem Boží prozřetelnosti, působící skrze Mojíše, a bylo určeno k zamezení zmatků a nevráživosti.¹⁵⁸

5.3 Provinění lidu proti Božímu zákonu

Korán se také jako Bible zmiňuje o různých přestupcích vůči Božímu zákonu. Nejobsažněji je vyprávěn příběh o vytvoření zlatého telete, kterému se lid klaněl v době Mojžíšovy nepřítomnosti, když byl Mojžíš povolán na horu. *„Po odchodu Mojžíšově pak lid jeho si vyrobil z ozdob svých tele, jehož tělo vyvolávalo bučení. Cožpak neviděli, že ono k nim nemluví ani je po správné cestě nevede? A učinili je modlou svou a stali se nespravedlivými.“ (7:148)* Mojžíš se dlouho nevracel a lid, který nevěděl kdy a jestli má svého vůdce vůbec čekat, chtěl z vlastní iniciativy uspíšit kontakt s Bohem, zřejmě kvůli pocitu jistoty. Motiv telete si pak zvolili partnerně kvůli jejich zatíženosti egyptským náboženstvím, které ještě měli v paměti.¹⁵⁹ Bučení sochy mohlo být způsobeno kouzelnictvím. V biblickém podání si lid vymohl zhotovení býčka přímo u Árona, který se rozhodl zastoupit Mojžíše v čele společnosti, býčka skutečně zhotovil a ještě mu postavil oltář a obětoval mu.¹⁶⁰ V koránské podobě příběhu Áron za zhotovení telete zodovědný nebyl. Byl pouze obětí přesily lidu, který se rozhodl na vlastní uvážení. *„Když se pak Mojžíš vrátil k lidu svému, rozhněván a zarmoucen, zvolal: ‚Jak hnusné je to, co jste provedli, když jsem odešel! Což chcete uspíšit příchod rozkazu Pána svého?‘ A mrštil deskami o zem, a chytil hlavu bratra svého, přitáhl jej k sobě. I zvolal Áron: ‚Synu mé*

158 Abdulláh Yusuf Ali, *Vznešený Korán...*, pozn. 73 str. 26

159 *Towards understanding...*, súra 7, pozn. 107

160 Ex 32

matky! Lidé mne utlačovali a div mne nezabili. Nečiň mi nic, nad čím byy se radovali nepřátelé moji, a nesměšuj mne s lidem nespravedlivým!"“ (7:150) Koránský příběh si svých proroků velmi považuje a přisuzuje jim dobré jednání. Stejně tak, jako byl v Bibli Áron za zhotovení modly sám zodpovědný, tak Mojžíš desky zákona roztříštil.¹⁶¹ V koránské verzy desky pouze odhodil.¹⁶² „Je projevem neúcty (ne-li přímo rouhačství) domnívat se, že posel Boží rozbil desky v hněvu, jak se praví ve Starém zákonu.“¹⁶³ Stejně tak Áron je muslimy považován za příklad charakteru, který by se nikdy tolik neprovinil proti Bohu. „Nevěříme, že Áron, který byl vyvolen Bohem stát se pomocníkem Mojžíšovým jakožto posel Boží, by dokázal klesnout tak hluboko a svádět svůj lid k modlářství, jakkoli slabý mohl jako člověk být.“¹⁶⁴ Hlavním strůjcem vytvoření modly je podle Koránu Samaritán (Samiri),¹⁶⁵ který byl součástí Mojžíšova lidu a který se pokládal za proroka.¹⁶⁶ Mojžíš nad ním vynesl soud a zapudil ho za jeho troufalost, modla byla poté zničena.¹⁶⁷

Zajímavým příběhem, který podle muslimských exegetů dokazuje hříšnost izraelského lidu,¹⁶⁸ je příkaz k obětování krávy. „A hle, pravil Mojžíš lidu svému: ‚Bůh vám přikazuje, abyste obětovali

161 „Když se Mojžíš přiblížil k táboru a uviděl býčka a křepčení, vzplanul hněvem, odhodil desky a pod horou je roztříštil.“ (Ex 32:19)

162 „A když se uklidnil hněv Mojžíšův, uchopil znovu desky a v textu jejich bylo správné vedení i milosrdenství pro ty, kdož Pána svého se obávají.“ (7:154)

163 Abdulláh Yusuf Ali, *Vznešený Korán...*, pozn. 1116 str. 192

164 Tamtéž

165 Od „šemer“- cizinec. (Abdulláh Yusuf Ali, *Vznešený Korán...*, poz, 2605 str. 356)

166 20:96

167 „I pravil Mojžíš: ‚Odejdi a nechť po celý život říkáš: Nedotýkejte se mne! A budiž ti určena lhůta, kterou neporušíš. Pohled' na božstvo své, jež jsi uctívat nepřestal – věru je spálíme a jako popel je do moře rozmetáme!“ (20:97)

168 Andrew Rippin, *The Blackwell companion to the Quran*, str. 252

krávu!' Řekli: ‚Neděláš si z nás posměšky?' Odpověděl: ‚Utkám se k Bohu, abych nebyl tak pošetilý!‘“ (2:67) Lid ve své neochotě obět provést vyžaduje od Mojžíše, aby od Boha zjišťoval detaily, jak má kráva vypadat. Stále nové dotazy na vzhled a vlastnosti krávy nejspíš mínili jako obstrukce, aby nebylo možné příkazu vyhovět.¹⁶⁹ Příběh o obětování krávy, avšak bez obstrukcí lidu, je uveden rovněž v biblické knize Numeri v kapitole 19.

V Koránu se objevuje ještě jeden pozoruhodný příběh způsobený neposlušností lidu. V súře 7¹⁷⁰ se píše o městě, které bylo položeno poblíž moře. Muslimští exegeté město nejčastěji identifikují do oblasti kolem Eilatu.¹⁷¹ Obyvatelé města nectili sobotní den odpočinku, ve kterém byly zapovězeny práce, včetně rybolovu. Podle příběhu v sobotu připlouvaly ryby blíž ke břehu, neboť jim nehrozilo odlovení. Někteří lidé podlehli pokušení a vydali se na snadný lov, za což je následoval podivný trest: „A když přestoupili to, co jim bylo přikázáno, pravili jsme jim: ‚Budte opicemi odpornými!‘“ (7:166) Někteří vykladači se domnívají, že Bůh hříšníky skutečné tělesně proměnil na opice.¹⁷²

5.4 Dosažení svaté země a smrt Mojžíše

Příchod na hranici Bohem zaslíbené země provázela nevěle Mojžíše poslechnout. Lid se zalekl lidí, kteří v zemi žili, protože byli velcí a silní. Označili je dokonce za obry.¹⁷³ Bůh jim za to

169 Tamtéž

170 7:163-166

171 Andrew Rippin, *The Blackwell companion to the Quran* str. 256

172 *Towards understanding...* súra 2 pozn. 83

173 5:22

odepřel vstup do Svaté země na dalších čtyřicet let, po které zemřeli mnozí z generace, která se zemi přiblížila. Podobné znění trestu pro zatvrzelou generaci, jako v Koránu, najdeme i v Bibli.¹⁷⁴ Muslimská tradice pak zmiňuje, že se Mojžíš v boji o Svatou zemi utkal s obrem jménem Og, který byl živý už od dob potopy světa.¹⁷⁵

O smrti Mojžíše se Korán nezmiňuje. Z biblického příběhu se dočteme, že Mojžíš zemřel na hoře Nebó, ještě před vstupem do zaslíbené země: „*I zemřel Mojžíš, služebník Hospodinův, tam v moábské zemi podle Hospodinovy výpovědi. Pochoval ho v údolí v moábské zemi naproti Bét-poóru. Nikdo až dodnes nezná jeho hrob.*“ (Dt 34,5-6)

5.5 Příběh o zapomenuté rybě

Příběh, který je vyprávěn v súde 18¹⁷⁶ nemá biblickou paralelu, a zdroj příběhu je možné dohledat v Eposu o Gilgamešovi, legendách o Alexandru Velikém a rabínském vyprávění.¹⁷⁷ Mojžíš se v něm má setkat se služebníkem Božím, který ho má obeznámit s moudrostí, kterou dosud neměl.¹⁷⁸ Spolu se svým sluhou měl Mojžíš ulovit rybu, která ovšem zmizela v moři, protože na ni sluha zapomněl. Celý příběh je velice záhadný.

174 „*Odpověděl Pán: „Tato země jim budiž zakázána, nechť bloudí čtyřicet let po zemi.“ (5:26) srov.: „Proto žádný z mužů, kteří viděli mou slávu a má znamení, jenž jsem činil v Egyptě i na poušti, a pokoušeli mě už aspoň desetkrát a neposlouchali mě, nespatri zemi, kterou jsem přisežně zaslíbil jejich otcům, nespatri ji žádný, kdo mě znevažoval.“ (Nu 14,22-23)*

175 Oliver Leaman, *The Quran: an encyclopedia*, str. 432

176 18:60-65

177 *Towards understanding...* súra 18 pozn. 57

178 Abdulláh usuf Ali, *Vznešený Korán...* pozn. 2408 str. 337

Nejspíš je zde symbolizována moudrost (symbol ryby), které je třeba dosáhnout po setkání s Božím služebníkem.¹⁷⁹

179 Nejmenován, podle tradice Chidr. (Tamtéž pozn. 2411 str. 337)

Závěr

Mojžíš, tak jak je zobrazen v Koránu, byl především Bohem vyvoleným prostředníkem v kontaktu s lidem, z něhož pocházel, tedy s Izraelity. Svému lidu byl vysvoboditelem, vůdcem i zákonodárcem. Příběh Mojžíše je v Koránu protkán neustálým Božím dohledem. V islámském pojetí víry Bůh řídí dějiny skrze proroky, tedy i Mojžíše. Boží dohled a řízení dějin světa se v příběhu projevuje od samého začátku. Malému Mojžíšovi mnoho nechybělo a byl by zabit kvůli nařízení Faraóna. Bůh však vedl jeho matku, aby svého syna vyslala po vodě, střežil ho na cestě a dovedl ho až do egyptského paláce, kde byl vychován. Poté, co kvůli sporu zabil neznámého Egyptana, uchýlil se do pouště, kde se mu zjevil Bůh a poslal ho zpět do Egypta, aby tam přinesl pravé náboženství a vysvobodil svůj lid z područí Faraóna. V Egyptě Mojžíš předváděl znamení, která mu vyjevil Bůh a neúnavně hájil pravdu, které se mu od něj dostalo. Když s lidmi uprchl na poušť, dostalo se mu nového zjevení. Tentokrát mu Bůh vyjevil pravidla pro život věřících, která následně mnozí Izraelité porušovali. Mojžíš stále musel lid napomínat, hlídat a usměrňovat, ale činil tak ve víře a byl lidu dobrým příkladem. Zatímco příběh biblického Mojžíše je především založen na ustanoveních zákona - Boží smlouvy - nově vznikajícího izraelského národa, koránský Mojžíš je především prezentován jako vzor ryzí víry a správného chování. Biblický text podrobně představuje zákon daný Mojžíšovi, v koránském textu je Mojžíš

sám příkladem chování správného věřícího člověka. Každopádně je Mojžíš v islámské i židovské tradici člověkem, jenž byl svědkem Boha, který ho mnohému naučil. Skrze příběh o Mojžíšovi, tak, jak je zaznamenán v Koránu i Bibli, se toho o Božím díle, správném životě ve víře, a vzniku samostatného Izraelského národa pod Božím vedením můžeme dodnes mnohému dozvědět.

Bibliografie

1) Primární literatura:

Vznešený Korán: komentářem a rejstříkem opatřený překlad významu do jazyka českého, AMS (ve spolupráci s TWRA), Praha, 2007 (překlad Ivana Hrbka)

Bible: Písmo svaté Starého a Nového zákona, Český ekumenický překlad, Česká biblická společnost, Praha, 2008

2) Sekundární literatura:

Abdulláh Yusuf Ali, *Vznešený Korán: komentářem a rejstříkem opatřený překlad významu do jazyka českého*, AMS (ve spolupráci s TWRA), Praha 2007

Ivan Hrbek, *Korán*, Levné knihy, Praha, 2006

Sayyid Abul A'la Mawdudi, *Towards understanding Quran*, The Islamic Foundation, Leicester, 2007, (dostupné na: <http://www.islamicstudies.info/tafheem.php>, navštíveno 10.8.2016)

Shams Pirzada, *Dawat ul Quran*, (dostupné na: <http://www.islamicstudies.info/dawat>, navštíveno 10.8.2016)

Maulana Muhammad Ali, *The Holy Quran: Arabic Text with English Translation and Commentary and comprehensive Introduction*, 2002, (dostupné na: <http://www.muslim.org/english-quran/quran.htm>, navštíveno 10.8.2016)

Oliver Leaman, *The Quran: an encyclopedia*, Routledge, 2006

Andrew Rippin, *The Blackwell companion to the Quran*, Oxford, 2009

Rostislav Matulík a James Dixon Douglas, *Nový biblický slovník, Návrat domů*, Praha 1996

Josef Štifter, *Malá biblická konkordance*, Blahoslav, 1953

Helena Pavlincová, Břetislav Horyna a kol., *Judaismus, Křesťanství, Islám*, Nakladatelství Olomouc, 2003

Adolf Novotný, *Biblický slovník*, díl 1 A-R, Kalich, Praha 1996

Bronislav Ostřanský, *Malá encyklopedie islámu a muslimské společnosti*, Nakladatelství Libri, Praha, 2009

Luboš Kropáček, *Duchovní cesty islámu*, Vyšehrad, Praha 2003